

Історіографія. Джерелознавство

УДК 002(477)

Ю. О. Лебедєва

САМОДОСТАТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ У ХІХ ст.

Статтю присвячено дослідженню процесу становлення та розвитку історіософських ідей на ґрунті української історичної науки, з урахуванням новітніх концепцій українських істориків, що являлись представниками різних наукових шкіл та течій. Поряд з цим обґрунтовано, що ХІХ ст. – це доба найбільшого розвитку української історичної науки, що повністю відповідала світовим стандартам. Також проведений аналіз проблеми взаємовідносин власне історичної науки та історіософії. Загалом, підкреслено, що не існувало єдиного розуміння української історіософії, хоча сутність спадщини її творців для подальшого розвитку української історичної науки не підлягає сумніву.

Ключові слова: концепція, українська історична наука, історіософія, історіографія, державність, традиції.

Сучасний стан дослідження історичної свідомості українського народу надають вітчизняній історіографії цілу низку функцій, в тому числі і пізнавальну, і соціокультурну. До того ж в умовах розвитку державотворчих процесів, що відбуваються в період глибокої політичної кризи, зростає питання формування національної свідомості і створення сучасної системи духовних та культурних цінностей.

Українська історична наука у всі часи еволюціонувала в тісному єдиному зв'язку разом з національним рухом та політичною свідомістю українського народу. Аналогічні взаємини були притаманні і всій модерній європейській культурній традиції. Тому в умовах сьогодення вкрай необхідно дослідити, яким чином поєднувалися ідеї нації та історичної науки, якщо їх об'єднувачем виступала історіософія. На даний час українські історики намагаються витворити нову концепцію українського історичного процесу за допомогою нових методологічних підходів та повного оновлення теоретичного набутку через спадщину українських істориків минулого. У цьому контексті набирає обертів питання взаємовідносин історичної науки та історіософії. Сам інтерес до історіософії пов'язаний в першу чергу з специфікою філософської думки на теренах України. Українська історіософія як елемент українського культурного ренесансу, перебуває якраз на кордоні історії науки та історії культури, політичної думки та масової свідомості. Загалом, в науковій думці не існує сталої теорії щодо української історіософії, хоча вагомість спадщини її творців для нового розвитку української історичної науки не викликає зайвих запитань. Розуміння впливу взаємодії історичної науки та історіософії набуває особливого сенсу після розвалу Радянського Союзу та повного краху його ідеології.

Українська історіографія пройшла досить важкий путь від провінційної складової російської та польської історіографій до самодостатньої національної історичної науки з власними академічними установами, концепціями та методологічною базою. У сучасних обставинах українська історіографія постає знаряддям створення новітньої концепції історії України.

На думку сучасних дослідників напрацювання української історичної науки в контексті національного відродження є доволі перспективним напрямком. Робляться спроби поєднати між собою періодизацію цих процесів, критерієм яких постає зміна політичної ідеології, ідейних директив українського народу, а також метаморфози філософських концепцій, теоретико-методологічних засад та організаційних принципів історичного дослідження [1, с.315]. Адже історіографія у минулому науки знаходить ті ідеї, формули, принципи, котрі у свій час були незрозумілі, або відкинуті сучасникам, й набули актуалізації тільки відтепер. Таким чином, історія науки є засобом розбудови нового знання [1, с.310].

Тому нам, сучасникам, в першу чергу, потрібно зрозуміти той вид науково-історичної думки, що домінував на початку перших зав'язків історичної науки та історіософії: "Друга половина ХVІІІ – початок ХІХ ст. – це відлуння в українській історичній думці західноєвропейського історіософського напрямку – романтизму, що мав в Україні своє власне козацьке коріння. Романтизм сприяв пробудженню національної свідомості, ставав світоглядною основою протистояння великодержавницької ідеології Російської та Австрійської імперій" [2, с.38]. Саме тоді українська історична наука набула зовнішніх характерних рис, сформувалася наукова парадигма, послідовниками якої ми є. Та й сама історіософія увібрала елементи, котрі не мають жодного відношення до історичної науки [3, с.105-111].

В українській науці історіософія аналізується як одна зі складових філософії історії, яка досліджує універсальні історичні закони та в той же час висвітлює фінальну ціль існування роду людського [4, с.2-21].

В цілому, формування української історіософії розпочалося наприкінці XVIII – початку XIX ст. Саме в ці часи на території України розгорнувся початковий етап культурно-національного відродження. Однією з основних проблем української історіософії є визначення критеріїв, на основі яких досліджується українська історія як цілісність, сюди також входять і питання історичної послідовності та тяглості української історії.

Переломним моментом піднесення української історичної науки, абсолютною новизною в становленні національної історіографії була поява “Історії Русів” – найвизначнішого історично-літературного твору кінця XVIII – початку XIX ст. Досі історіографам не вдалося встановити його автора і дату створення. Існує багато припущень і гіпотез щодо цього. Називаються прізвища Г.Кониського... та найбільш відомих осіб, причетних до створення творів з історії України з національним забарвленням” [2, с.167]. “Історія Русів” стала широковідомою працею з української історії на ціле століття, спричинила неабиякий поштовх у формуванні національної історичної свідомості українського суспільства, поряд з цим ціла плеяда професійних істориків навчалась за цим твором.

За словами О.Пріцака “Історія Русів” була створена близько 1818 – 1822 рр. таємничим патріотичним гуртком” [5, с.LXIX]. В цій праці історик знаходить початки державницької історіософії, де українське козацтво досліджувалося як породження малоруського народу, а історія всієї України змальовувалася, як історія суверенної держави, що забезпечувала собі власну недоторканість політичними союзами із сусідами й міжнародними договорами. Саме автор “Історії Русів” заклад початок дослідження ролі Б.Хмельницького як провідника українського народу у боротьбі за створення самостійної держави.

На думку нашого сучасника, історика Я.Калакури: “Традиції козацького літописання дістали якісно нове відображення в “Історії Русів”, рукописні варіанти якої тривалий час утверджували цілісне уявлення про історію українського народу, її тяглість від княжих часів до Гетьманщини. Червоною ниткою через увесь твір проходила ідея про право кожного народу на самостійний державний, культурний та економічний розвиток, про законні підстави русів-українців боротися проти будь-яких іноземних поневолювачів” [2, с.38].

У середині та другій половині XIX ст. продовжується вже стала традиція стрімкого розвитку наукових основ української історіографії, перетворення її в науку та удосконалення історіографічних національних надбань. Ключовим моментом у формуванні української історичної науки було заснування низки університетів: Львівського, Харківського, Київського, Новоросійського, Чернівецького, в стінах котрих активно проводилися археографічні та історичні дослідження, велась підготовка професійних істориків. Все це мало позитивний вплив на збільшенні якості історичних праць, зростанні національної свідомості українського народу.

Потужний внесок у національно-демократичну лінію української історіографії зробили праці Т.Шевченка, що були просякнуті визвольною національною ідеєю та ґрунтовним історизмом. Його народно-демократична історіософія сприяла утвердженню в українській історіографії народницького напрямку, прибічники якого вважали, що рушієм історичного процесу є народ, насамперед селянські маси, а тому наука має досліджувати соціальну та побутову історію народу як головного носія національних цінностей, національної культури, мови, звичаїв і традицій. Представники цього напрямку сповідували ідею окремішності української історії. Народницький напрям, продовжуючи традиції романтизму, виявився максимально готовим до сприйняття історіософії лібералізму та позитивізму. Серед провідних постатей романтизму і зародження народницької історіографії слід назвати М.Максимовича, П.Куліша, В.Антоновича, Ф.Вовка, М.Драгоманова, О.Кониського та ін. [2, с.186].

Що стосується О.Кониського, то не будучи професійним істориком, він за допомогою власних наукових праць, присвячених Т.Шевченку, започаткував новий напрямок української науки – шевченкознавство. Поряд з цим О.Кониський домігся перетворення Товариства імені Т.Шевченка у Львові в Наукове товариство імені Т.Шевченка, значення якого стало доленосним в історичному житті українського народу та й на додачу сприяв відкриттю у Львівському університеті кафедри української історії українською мовою викладання.

Своєю науковою діяльністю О.Кониський сприяв українській історії у об’єднанні зусиль Наддніпрянської і Західної України стати єдиною незалежною рушійною силою у боротьбі за впровадження в життя української національної ідеї. Націотворча ідея була для науковця сутністю життя. Головною політичною силою української нації, за твердженням О.Кониського, були селяни. Саме вони виступали осередком розвитку національної боротьби. “Українська нація” для науковця була тотальною територіальною ідентичністю, куди повинні були входити землі як Наддніпрянської України, так і Галичини та Буковини, що були також елементом національного портрету української нації, його історичної давнини та сучасності.

За твердженням О.Кониського, генерування української нації імовірно лише за умов об’єднання української інтелігенції Наддніпрянщини, Галичини та Буковини, які зобов’язані донести до сільського люду освіту, поширити серед нього національну ідею, котра для О.Кониського була, в першу чергу, вірою в народ, у його виняткове покликання.

Спадщина М.Максимовича зазвичай досліджується, як наукові праці одного з творців української історіографії чи історичної української ідеології, оскільки він на протигагу московському погляду на історію східного слов’янства мав свій власний погляд київський. На думку М.Грушевського, дослідницький набуток М.Максимовича полягав у давності, органічності та самостійності української мови, що повністю вкладалося в концепцію української етнічної окремішності. Помітний вплив для “суцільності української традиції, для української історіографії, української ідеології” мали висновки М.Максимовича щодо українських пам’яток

книжної культури часів Київської Русі, а саме – літописів та “Слово о полку Ігоревім”. Своєрідною рисою дослідницького й світоглядного переконавання науковця було акцентування на цілості та тягlostі історичного процесу, а також очевидних конструктивних здібностях українського народу, а також його правителів. Саме М.Максимович перший з’ясував дату народження величного українського сина Б.Хмельницького, обґрунтував визначальний вплив козацьких звичаїв і традицій на формування особистості гетьмана, заперечив широковідому теорію, наче він розпочав Визвольну війну через особисті образи зі сторони польської шляхти. Проте поряд з цим наголосив, що розпочинаючи 1648 р. Б.Хмельницький і надалі продовжив політику возз’єднання Русі, що була успішно закінчена у Переяславі в 1654 р.

Консервативні засади історичної концепції М.Максимовича не були належним чином сприйняті наступним поколінням українознавців – В.Антоновичем, Житецьким, Чубинським, Лазаревським, Драгомановим. Хоча всі вони із невідомою повагою відносилися до наукової спадщини Максимовича, але все ж таки не поділяли його соціального традиціоналізму, особливо у державницькому векторі. У цьому контексті цікавий такий вислів М.Грушевського: “Сі представники новішого українознавства в ім’я інтересів народу – маси вважали своїм обов’язком різко під черкнути розходження з його інтересами у старих представників української державності й українських вищих верств” [6, с.10].

Даний вислів викликає інтерес і для з’ясування відношення самого М.Грушевського щодо державницького спрямування української історії. Вже відомо, що учений сприймав його розповсюдження в українському історіографічному просторі відповідно до суспільних обставин розвитку українознавчих та світоглядних орієнтирів істориків. Дана точка зору стосовно цінності державництва вкотре акцентувало взаємозв’язок між науковою думкою та умовами національного розвитку.

Весь цей час відбувалося накопичення знань з історії нашої держави, відшліфовувалася концепція національної ідентичності українського народу, зміцнювалася їх національна ідея, підносилися національно-визвольний рух та посилювався державницький вплив прилеглих країн. Для поширення державницького напрямку в українській історіографії багато було зроблено представниками українського романтизму та народницького напрямку. Згодом романтизм переріс у неоромантичний напрямок, що захопив багатьох європейських істориків, проте найяскравіше він проявив себе в історіографії “скривджених”, себто бездержавних народів – балканських, румунського, польського, врешті, українського”. [7, с.193] Козацькі літописці, “Історія Русів”, наукові праці М.Максимовича, В.Антоновича, О.Кістяківського, в тому числі і М.Грушевського, В.Липинського та Д.Дорошенка започаткували не лише систему наукових знань з історії українського народу, але й утворили причину історіософського розуміння його багатовікової боротьби за власну державність.

В.Антонович був прихильником теорії української окремішності, за якою українці виділялись своєю світоглядною відмінністю від поляків та росіян [8, с.744-772]. Для вченого народність була не тільки предметом історичного дослідження, а й суб’єктом самого історичного процесу [9, с.325-330]. На той відрізок часу – це вже була стала аксіома української історіософії. На думку В.Антоновича, істинним завданням історика було зображення ідеалів і засобів їх втілення, котрі властиві були конкретній історичній особистості. Даною особистістю, за його твердженням, був народ, народність, означений національний тип з власними індивідуальними, чуттєвими, антропологічними та культурними ознаками. Національність є витвором самої природи, а не держави чи суспільства.

На думку В.Антоновича, заради інтересу українського народу, держава втрачала представництво в сфері культури та цивілізації [10, с.470-532]. “Розвиток в народі засобів задоволення певних фізичних, розумових, етичних потреб складає культуру. Розвиток суспільних відносин на засадах ідеї справедливості складає цивілізацію” [11, с.147]. Дослідження культури і цивілізації кожної народності зобов’язане ґрунтуватися на вивченні життя “власне народних мас, котрі складають народність”.

За В.Антоновичем, в Україні головний історичний інтерес зосереджений на впертій боротьбі, якою народ відстоював існування всіх основних начал свого народного буття. За твердженням В.Антоновича, історичний процес – це протиборство окремих сил і факторів. Тому для історика, історія є наукою про суспільство та ті верстви населення, на котрі воно поділяється. Національна ідея є сталим фактором на протязі всього історичного розвитку нації. Запровадження будь-якої ідеї нації у життя неодмінне для того, щоб гарантувати самостійне політичне існування даної нації [12, с.17].

Хмельниччина, вважав В.Антонович, була найпотужнішим в українській історії виявом боротьби за втілення в життя національної ідеї – ідеї рівноправності, виборного устрою і самоврядування. В той же час, історик зробив висновок, що “трагічна розв’язка історії України викликана тим, що український народ так і не зміг виробити ані ґрунтовної цивілізації, ані міцної власної дисципліни; бо ті, що ставали на чолі його та бралися піклуватися народною долею, мали у собі вельми недостатній запас культури” [12, с.21]. І це все у зв’язку з тим, що народні маси були по-справжньому зацікавлені лише власними соціально-економічними питаннями. Саме через це, український народ абсолютно не вагаючись приніс в жертву всі спроби талановитих українських лідерів встановити самостійність чи хоча б автономію державної організації: “Щоб створити державу народ повинен володіти значною витривалістю, вміти стримуватися в кожну дану хвилину від дій, що походять від впливу безпосередніх уявлень, заради майбутніх загальних користей; повинен вміти жертвувати часткою, іноді достатньо великою, особистою волею й особистих побажань на користь владі, що покликана до організації суспільства та керівництва державними цілями. Цими якостями південноруський народ ніколи не володів та сам глибоко розумів їх відсутність” [13, с.192]. Та й на думку вченого, результатом цього стало не усвідомлення українським народом національної ідеї та повна відсутність політичного ідеалу.

Саме В.Антонович першим аргументовано розвінчав створений польською історіографією міф про “месіанську роль” польської аристократії в Україні, заперечив розповсюджену думку про непередбачуваний характер національного повстання 1648 р.; назвав боротьбу 1648 – 1657 рр. як Українську революцію. В той же час вчений двояко оцінював особистість самого Б.Хмельницького. Історик описував гетьмана і послідовним поборником загальнонародних інтересів, і невдалим правителем у політичних справах та відсутності чітких планів державного керівництва, захисті майнових прав близького оточення.

Український народ не був проти того, щоб приєднатися до вже існуючої держави, підкоритися її правителям та з повагою відноситися до всіх законодавчих та виконавчих рішень: “Південноруський народ дорожив завжди основними рисами свого суспільного побуту – своєю місцевою автономією, котра, за його ідеалом, й повинна була стояти під верховною опікою глибоко їм шанованої предедержавної влади” [13, с.192].

В цілому, на думку В.Антоновича: “Держава – продукт людського розуму, який склався за вимогами історичного життя; це спілка, до якої вступили люди багатьох національностей з метою забезпечити зовнішню безпеку та внутрішній добробут” [14, с.157].

Отже, історіософські погляди В.Антоновича брали початок з концепцій українського історичного романтизму та поряд з цим містили узагальнення, що пізніше були застосовані істориками державницького напрямку. З усього переліченого, випливає висновок, що В.Антонович у визначенні завдань і предмету історії залишався на позиціях української історіософії середини XIX ст.

Що стосується М.Грушевського, то вчений досить часто вживав термін “історіософія”. В своїй праці “Історія України-Руси” історик писав: “Уживши старої історіософічної термінології дві доби політичного українського життя – стару, княжу, і новішу – народну (козацьку), можна б назвати тезою й антитезою, що доходять до синтезу в столітті українського відродження” [15, с.20].

Саме в працях В.Антоновича та М.Грушевського відбулося цілковите оформлення ідей та концепцій української історіософії та й загалом становлення й інституалізації української національної історичної науки. В історичних працях XIX ст. переважала московсько-суздальська схема та вже за деякий час світ побачила “звичайна схема руської історії” М.Грушевського, яка перевернула історичну науку та переможно зайняла лідируюче місце в провідних історичних дослідженнях.

М.Грушевський зазначав, що характер і зміст української історії відповідав сучасним теоретичним підходам до історичного дослідження. Вже у 1900-і рр. завдяки власним історико-джерельним студіям та знайомству з новими європейськими соціологічними доктринами, історик дійшов до популяризації елементів державницького напрямку української історіографії. За М.Грушевським, перша українська держава Київська Русь дала могутній поштовх національному самовиявленню українського народу. Після її занепаду вітчизняне національне життя перебувало під управлінням різних українських верств, що приймало різні форми культурно-релігійного або збройного руху. Інтелігенція в історіософських працях М.Грушевського досліджувалася як носій суспільної свідомості, що відновлювала політичний фактор історичного процесу.

Визначне значення для становлення державницького напрямку в українській історіографії мала наукова і педагогічна діяльність саме М.Грушевського, опрацьована ним вже згадувана принципово нова схема окремішності українського історичного процесу, синтез наукових знань про Україну і українців у фундаментальній “Історії України-Руси”, створена вченим у Львові наукова школа істориків-державників, а відтак історична секція Українського наукового товариства в Києві, Української Академії Наук.

Сформульована М.Грушевським національна схема української історії зламала сталий погляд на східнослов'янську історію. На фундаменті цієї концепції він побудував багатотомну “Історію України-Руси”, яка стала історіософською основою його наукових шкіл істориків у Львові та Києві. Тому ім'я видатного українського вченого М.Грушевського по праву займає одне з найпочесніших місць у українській історичній науці як лідера не тільки її народницького, але й державницького напрямів. Є всі підстави солідаризуватися з думкою Л.Винара, Я.Дашкевича, Я.Калакури, А.Коцура та інших дослідників про те, що М.Грушевський піднявся на вершину народницького напрямку, водночас започаткував національно-державницьке бачення української історії.

Я.Дашкевич, аналізуючи еволюцію поглядів М.Грушевського на роль і місце державницького чинника в українській історії, також підкреслив, що вже вихід у світ перших чотирьох томів “Історії України-Руси” та праці “Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства” став “переломним моментом в українській історичній науці загалом, остаточним відходом від історіографічного народництва та переходом на історіографічне національне державництво” [16, с.67-68].

Як підкреслює О.Ясь у статті в “Енциклопедії української історії”, “Типовими передумовами для виникнення державницького напрямку в історіографії тієї чи іншої країни є: об'єднання етнічних земель, трансформація багатонаціональної держави в національну, консолідація національної еліти, ствердження ідентичності національної” [17, с.354].

Історіософія М.Грушевського базувалася на дослідженні державно-політичного життя українського народу, його історіософські погляди були пов'язані з таким розумінням українського і світового історичного процесу, в якому важливу роль відіграє держава. Це знайшло своє втілення і в працях вченого, присвячених українській, європейській і світовій історії, а також в політичних і ідеологічних трактатах. Як професійний історик, М.Грушевський прагнув з'ясувати роль держави у широкому історичному контексті, при цьому головним критерієм для нього залишався пошук відповіді на питання, наскільки держава відповідала чи не відповідала потребам українського народу впродовж його історії.

Не випадково, проводячи паралелі між ставленням до держави громадян античного світу й громадян майбутньої Української держави, М.Грушевський зазначав: “Так, як старинний римлянин або елін виростав,

жив і вмирав у тім переконанні, що держава-громада існує для його щастя, і він повинен служити їй і цим завданням її віддати всі сили, все життя, – тому, що нема взагалі на світі іншої вищої й благороднішої мети, як це служення своїй громаді-державі... – так повинно бути й на Україні!” [18, с.49, 50, 36].

Підсумовуючи, потрібно додати, що остаточної форми українська історіософія набула наприкінці XIX ст.: “Остання чверть XIX – початок XX ст. ... остаточно утверджують українську національну історичну науку як окрему, тобто за межами російської і польської історіографії. Наукова творчість В.Антоновича та його учнів, діяльність Київської історичної школи документалістів, Наукового товариства імені Шевченка, синтез історії України, здійснений М.Грушевським, його наукова школа істориків у Львові, створення Українського наукового товариства в Києві – все це завершило процес виокремлення української історіографії як національного феномену, що відіграв важливу роль у формуванні ідентичності українського народу” [2, с.39]. А вже на початку XX ст. розпочали з’являтися спеціальні праці, що були присвячені досліджуваному питанню, саме це свідчить про зрілість української історичної науки [1, с.318].

Черговий її розвиток протягом декількох десятиліть до початку I Світової війни та виникнення державницького напрямку української історіографії проходив “в ідейно-концептуальному та етико-емоційному річищі, прокладеному в ту доленосну добу української інтелектуальної історії” [19]. Значний внесок у розвиток української історичної думки, її європеїзацію зробили В.Антонович, М.Грушевський, В.Липинський, Д.Дорошенко та ін., котрі сприяли приєднанню української історіографії до західноєвропейських цінностей.

Загалом, історіософія тісно взаємопов’язана з історіографією, в межах якої вчені постійно досліджують історіософські концепції. Дуже чітку характеристику історіографічної наукової дисципліни дає Я.Калакура: “Українська історіографія ... вивчає історію і тенденції розвитку української історичної думки, діяльність українських істориків та історичних установ, наукових шкіл, товариств, їх творчу спадщину, внесок у світову і українську науку, у формування суспільної історичної свідомості” [2, с.14]. Таким чином, впливає висновок, що історіографія – це інтелектуальне дійство, що постійно еволюціонує на межі філософії історії, історичної науки та ідеології, а також інтенсивно впливає на історичну свідомість.

Джерела та література

1. Колесник І. Курс української історіографії у вищій школі: нова модель викладання / Ірина Колесник // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Вип. 1. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – С.308 – 323.
2. Калакура Я. Українська історіографія: Курс лекцій / Ярослав Калакура – К.: Генеза, 2004. – 496 с.
3. Кареев Н. Основные вопросы философии истории. Критика историософических идей и опыт научной теории исторического прогресса / Николай Кареев: В 2 т. – М.: Тип. А.Мамонтова и К, 1883. – Т.1. – 456 с.
4. Кареев Н. Историология. Теория исторического процесса / Николай Кареев. – Пг.: Тип. М.Стасюлевича, 1915. – 320 с.
5. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / Омелян Прицак // Грушевський М.С. історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1991. – Т.1. – С. XL – LXXIII.
6. Грушевський М. “Малороссийские песни” Максимовича: століття української національної праці / Михайло Грушевський // Україна. – 1927. – Кн.6. – С.1 – 13.
7. Яковенко Н. Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К.: “Критика”, 2007. – 368 с.
8. Ульяновський В. Коментарі / Василь Ульяновський // Антонович В. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь. – С. 744 – 772.
9. Мельник Л. Історіософські та методологічні засади наукової творчості Володимира Антоновича / Леонід Мельник // Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи. Мат-ли Всеукр. наук. конф. – Х., 1995. – С. 325 – 330.
10. Антонович В. Очерк состояния православной церкви в Юго-Западной России с половины XVII до конца XVIII столетия / Владимир Антонович // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 470 – 532.
11. Антонович В. Погляди українофілів / Володимир Антонович // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С.143 – 153.
12. Антонович В. Про козацькі часи на Україні / Володимир Антонович. – К.: Дніпро, 1991. – 238 с.
13. Антонович В. Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого / Володимир Антонович // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С.190 – 193.
14. Антонович В. Записка в справі обмежень української мови / Володимир Антонович // Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 153 – 158.
15. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський. – К.: Наук. думка, 1991. – Т.1. – 736 с.
16. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? / Ярослав Дашкевич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матер. наук. конфер. – Львів, 1999. – С.67 – 68.
17. Енциклопедія української історії. – К., 2004. – Т.2. – 688 с.
18. Грушевський М. Підстави Великої України / Михайло Грушевський // Грушевський М. На порозі нової України. Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк – Львів – Київ – Торонто – Мюнхен, 1992. – С. 49, 50, 36.
19. Колесников К. Українська історична наука та історіософія на рубежі XIX – XX ст. / Костянтин Колесников. – Дп.: Автореф. дис... канд. іст. наук, 1999 р. – 18 с.

Лебедева Ю. А. Самодостаточность украинской исторической науки в XIX в.

Статья посвящена исследованию процесса становления и развития историософских идей на почве украинской исторической науки, с учетом новейших концепций украинских историков, которые являлись представителями различных научных школ и течений. Наряду с этим обоснованно, что XIX в. – это время наибольшего развития украинской исторической науки, которая полностью соответствовала мировым стандартам. Также проведен анализ проблемы взаимоотношений собственно исторической науки и историософии. В общем, подчеркнуто, что не существовало единого понимания украинской историософии, хотя сущность наследия ее создателей для дальнейшего развития украинской исторической науки не подлежит сомнению.

Ключевые слова: концепция, украинская историческая наука, историософия, историография, государственность, традиции.

Lebedeva Yu. O. Self sufficiency of Ukrainian historical science in the 19th century

The article is dedicated to the research of the process of formation and development of historiosophic ideas on the ground of the Ukrainian historical science. The newest conceptions of Ukrainian historians of different scientific schools and directions are taken into account. Also it is proved that the 19th century is the period of the greatest development of the Ukrainian historical science that completely complied with the world's standards. The analysis of mutual relations between a Historical Science itself and a Historiosophy is done. In general it is underlined that there was no sole conception of the Ukrainian historiosophy although the essence of the heritage of its creators for the further development of the Ukrainian historical science is of no doubt.

Keywords: *conception, Ukrainian historical science, Historiosophy, Historiography, statehood, traditions.*

УДК 929-052Шаповал[323.1+342.1](477)

I. O. Телегуз

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИКИТИ ШАПОВАЛА

У статті аналізуються праці відомого українського політика, соціолога Микити Шаповала. Особлива увага зосереджена на проблемі українського націотворення початку ХХ ст. і взаємозв'язок з державотворенням. Представлено короткий аналіз таких характеристик українського суспільства, як національний склад населення українських земель, професійна зайнятість різних етносів, освіченість, урбанізація. М. Шаповал наголошував, що позитивні зміни у творенні української нації та держави залежать від вище перерахованих чинників. Ці процеси мають бути організованими елітою і суспільством.

Ключові слова: *нація, державотворення, українці, національна свідомість, національний склад, Микита Шаповал.*

Події Першої світової війни прискорили розпад імперій, які існували на європейському континенті і водночас сприяли появі окремих національних держав. Намагання українців вибороти свою державу закінчилися тим, що українські землі не вдалося зібрати воедино. На політичній карті з'явилася Радянська Україна, а решта українських земель опинилися під владою Польщі, Румунії та Чехословаччини. Ці події нашостворили українських громадсько-політичних діячів того часу звернутися до переосмислення питання українського державотворення і сприяли науковому переосмисленню вищезгаданих процесів. Яскравим прикладом у цьому напрямку є діяльність видатного політичного та громадського діяча Микити Шаповала.

Сучасна українська історіографія нараховує ряд праць, присвячених різним аспектам суспільно-політичної діяльності Микити Шаповала, зокрема, таких науковців як, В. Солдатенко [1], Н. Миронець [2], О. Чумаченко [3], Д. Курас [4]. та ін. Його вважають одним із фундаторів вітчизняної соціології. І саме в цій царині його наукові розвідки є дуже цікавими для істориків, оскільки стосуються такої актуальної на сьогодні теми, як формування сучасної української нації.

Метою цієї статті є історичний аналіз творчої спадщини М.Шаповала, присвяченій питанню українського націотворення.

Проблеми етнопатриотичного розвитку України стали одним із пріоритетних напрямів його наукових розробок в часи еміграції. Переосмислюючи невдачі українських визвольних змагань 1917 – 1920-х років Микита Шаповал, як безпосередній учасник тих подій, прагнув з'ясувати наукову істину в цьому питанні – розкрити соціальний зміст поняття "нація", виділити основні моменти українського націогенезу у взаємозв'язку з державотворенням.

М. Шаповал зазначав, що недостатня сконсолідованість української нації, низький рівень національної свідомості, обумовлений соціальною структурою населення України, були одними із визначальних причин, що визначили падіння української держави в 1917 – 1920-ті рр. Зрештою, він приходив до усвідомлення того, що українського суспільства перед революцією не було, а було тільки "суспільство на Україні", яке складалося з різнонаціональних елементів таким чином, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій природі української спільноти [5, с. 36].

Науковці, які сьогодні займаються питанням творення націй вважають, що увесь загальний процес модерного націотворення означає шлях перетворення "аграрного, малограмотного і маломобільного суспільства на індустріальне, освічене і мобільне, з широкими політичними правами та економічною свободою для всіх його членів, а не лише для верхівки" [6, с. 14]. На всі ці чинники, які на початку ХХ ст. змінювали суспільство, звертав увагу і Микита Шаповал під час роботи в Українському соціологічному інституті у Празі. Грунтовний аналіз структури українського суспільства став одним із визначальних критеріїв осмислення проблем національно-державного самовизначення України.

В наукових працях Шаповала можна чітко простежити таку його думку, що українці в часи революційних подій 1917–1920-х рр. проживали в основному в селах, займалися хліборобством, маючи при цьому низький рівень національної свідомості. Соціальна структура українського суспільства була такою, що понад 90% всіх українців були зайняті хліборобською працею та видобуванням сировини. А от у промисловості, в торгівлі, в органах політичної адміністрації, у військовій сфері етнічні українці становили незначний відсоток [5, с. 31 – 35].